

BENDA MIHÁLY

Többsnyelvűség és költői nyelv Lorand Gaspar életművében

Benda.Mihaly@abtk.hu
ORCID: 0009-0002-2142-5334

HELIKON

Multilingualism and Poetic Language in the Work of Lorand Gaspar

Abstract

Writers and poets who write in several languages occupy a special place in world literature. They are often claimed by several literatures, and because they speak them well, they use several languages, and translators do, too. In my article, I examine the lyrics of Lorand Gaspar, a multilingual poet of Hungarian origin who writes in French. This study is looking for the answer to how multilingualism can be seen in the formal toolbox and language of the writer's lyrics. In Lorand Gaspar's work, the space of the poem is deconstructed, and polysemy highlights the signifier more, precisely by exploiting polyphony and indeterminacy, which further challenges our perception of reality and justifies an aesthetic of both intrusion and (re)presentation.

Keywords: Lorand Gaspar, multilingualism, János Pilinszky, silence poetry, polyphony

Helikon 72 (2026) 1
DOI: 10.57226/Hel.2026.1.2

Világirodalom alatt ma már nemcsak a világ összes nyelvén írt művek halmozát értjük, hanem mindenekelőtt olyan szövegeket, amelyek túlmutatnak a nemzeti határokon, anélkül, hogy létrejöttek egységességet eredményezne. Úgy tűnik, hogy a több nyelven író szerzők testesítik meg leginkább az írás nemzetek és országok közötti áramlását. A többnyelvű művekben a világirodalomban való részvétel ambíciója kéz a kézben jár a világ nyelvi, kulturális és emberi sokszínűségének tisztelésével. A több nyelven író írók és költők különleges helyet töltenek be a világirodalomban. Gyakran több irodalom is magának követeli őket, és mivel jól beszélnek, használnak több nyelvet, gyakran fordítók is. Írásomban Lorand Gaspar, több nyelven beszélő, magyar származású franciául író és költő líráját vizsgálom meg. Arra keresem a választ, hogy a többnyelvűség hogyan érhető tetten az író lírájának a formai eszköztárában és a nyelvében.

Lorand Gaspar Marosvásárhelyen született 1925-ben, de a háború viszonytagjai miatt Franciaországban telepedett le: 1946-ban szabadult egy németországi fogolytáborból, Párizsba került, ahol orvosi tanulmányokat folytatott. 1954-től Jeruzsálem arab zónájában dolgozott sebészként, majd Tuniszban volt kórházi sebész főorvos. A francia fővárosba érkezve alapító főszerkesztőként dolgozott évekig az *Abogy lehet* című, magyar nyelvű irodalmi lapnál, amelyben rendszeresen jelentek meg versei, prózai írásai (kritikák, tanulmányok, filozofikus elmélkedések) és fordításai egyaránt. Egyetlen magyar nyelvű kötete 1953-ban látott napvilágot egy németországi kiadónál *Így szól a csend* címmel. Az ötvenes évek végén döntött úgy, hogy francia nyelven folytatja költői munkásságát, s egy közel tíz évig tartó átmeneti szakasz után jelentkezett első francia írásaival.¹

A világirodalom (*Weltliteratur*) kifejezést először Goethe használta 1827. január 27-én Streckfusshoz írt levelében, majd 1827. január 31-én, Eckermannal folytatott és az utóbbi által lejegyzett beszélgetésben. Goethe úgy képzelte, hogy új korszak következik be az irodalom történelmi fejlődésében, és ennek jellemzőjeként, addig alapvetően nemzeti keretek között élő irodalmi hagyományokat háttérbe szorítják a nemzetközi hatással rendelkezők. A német költő szerint a nemzeti irodalom nem sokat számít majd, a világirodalom korszaka van soron, és mindenkire az a feladat vár, hogy siettesse ezt a korszak-

¹ Az életrajzi adatok: Lorand GASPÁR, „Önéletrajz-kísérlet”, ford. SZÁNTÓ F. István, in Lorand GASPÁR, *Az anyag negyedik balmazállapota*, szerk. LACKFI János, 163–185 (Budapest: Múlt és Jövő, 1999); TÓTH Réka, „Benne vagyunk az emberben, könyékig: Gáspárral beszélget Tóth Réka”, *Élet és Irodalom* 40, 2. sz. (1996): 7; BENEDE József, „...kezek, melyek folyvást a fényt kutatták...”, *Magyar Napló* 11, 10. sz. (1999): 65–68.

kot.² Igyekezett is népszerűsíteni a világirodalom e koncepcióját, jóllehet felismerte annak problematikus vonását: „Ami a tömegnek tetszik az a határon át is terjed majd, s mint már tanúi is vagyunk, minden égővön, minden vidéken polgárjogot nyer: a komolyabb s derekabb műveknek ez korántsem sikerül majd így”.³

Húsz évvel később, 1847-ben a világirodalom az idealista univerzalizmus-tól a történelmi materializmus felé mozdult el, és ambíciója nem kevésbé nemzetközi. Karl Marx és Friedrich Engels számára a világirodalom ideológiai eszköz a kapitalista burzsoázia kezében, amely már eltörölte a nemzeti határokat, hogy biztosítsa az áruk szélesebb körforgását. A világirodalom tehát továbbra is a burzsoázia kiváltsága és érdekérvényesítésének eszköze maradt, de a világirodalom dialektikus hatása révén a proletariátusban világszínvonalú tudatot szülhetne, és így olyan forradalmat készíthetne elő, amely nem ismer határokat.⁴

A *Weltliteratur* fogalmának felépítéséhez elengedhetetlen egy harmadik szerző művének említése is. Erich Auerbach *A világirodalom filológiája* című, ma már híres cikkében hangsúlyozza, hogy szükség van az egész világ irodalomtörténetének nagyszabású szintézisére. Néhány módszertani alapelvet is megad az ilyen hatalmas szövegkorpuszban való eligazodáshoz.⁵

Elég hamar megjelentek a világirodalom-fogalom kritikái is. Az Egyesült Államok irodalomtudósai között több vita is kialakult e témában. Emily Apter például a világirodalom fogalma ellen foglalt állást, mondván, hogy ez egy rendkívül egyenlőtlen rendszer, amely újratermeli a normákat és a szellemi befolyást minden szinten.⁶ Az egyenlőtlenséget meghatározó tényezők között ott van mindenekelőtt a nyelv. Pontosabban a világirodalom nagy nyertesei az angolul beszélők és a nyugati országok, akik tömegesen exportálják bestselle-

² 1827. január 31., in Johann Peter ECKERMANN, *Beszélgetések Goethével*, ford. GYÓRFFY Miklós (Budapest: Magyar Helikon, 1973), 230.

³ Johann Wolfgang GOETHE, „További megjegyzések a világirodalomról”, ford. GÖRÖG Lívía, in Johann Wolfgang GOETHE, *Antik és modern*, ford. GÖRÖG Lívía, 721–723 (Budapest: Gondolat Kiadó, 1981), 722.

⁴ Karl MARX és Friedrich ENGELS, *A Kommunista Párt kiáltványa*, ford. RUDAS László (Budapest: Kossuth Kiadó, 1983), 59–70.

⁵ Erich AUERBACH, „Philologie de la littérature mondiale”, ford. Diane MEUR, in *Où est la littérature mondiale?*, szerk. Christophe PRADEAU és Tiphaine SAMAYOULT, 25–37 (Saint-Denis: Presses universitaires de Vincennes, 2005), <https://doi.org/10.4000/books.puv.5928>.

⁶ Emily APTER, *Against world literature: On the politics of untranslatability* (New York: Verso, 2013).

reiket, így formálva az eljövendő irodalom horizontját,⁷ és a világirodalomról szóló legtöbb irodalmi előadás és esszé az európai irodalomnak szán előkelő helyet, figyelmen kívül hagyva más kultúrák műveit.

Pascale Casanova is egy hierarchia szerint szerveződő világirodalmi térről beszél: „Az irodalmi univerzumot strukturáló egyenlőtlenség forrása az irodalom nemzettől való függése. Mivel az egyes nemzetek történelme (politikai, gazdasági, katonai, diplomáciai, földrajzi...) nemcsak különbözik egymástól, de nem is egyenlők (tehát konkurens), az irodalmi források, mindig a nemzet jegyét viselik magukon, továbbá ők maguk is egyenlőtlenek, és egyenlőtlenül oszlanak meg a nemzeti univerzumok között.”⁸

Casanova két pólust állít fel a világirodalom terében: az egyik oldalon a centrum irodalma található, vagyis a hagyományosan befolyásos országok könyvei, amelyek domináns helyet foglalnak el, a másik oldalon az elnyomott vagy uralt irodalom, amelyet periférikus irodalomnak nevez. Casanova *La République mondiale des lettres* című művében egységes, de egyenlőtlen térként írja le a világirodalmat, a létért és az irodalmi láthatóságért zajló állandó konfliktusok terepeként. Könyvének egyik tézise, hogy az irodalmi univerzumban az egyenlőtlenség fő tényezője a nyelvek egyenlőtlensége. Az irodalmi nyelvek tőkét halmoznak fel, és olyan hierarchiák szerint vannak elrendezve, amelyek nem feltétlenül reprodukálják a politikai és gazdasági területeken érvényben lévőket.

Casanova úgy gondolja, hogy e globális tér létezésének minden szakaszában a fordítás mint a létért és elismerésért folytatott küzdelem eszköze, elsődleges fontosságú. Azok az írók, akik uralt terekből származnak, valóban úgy jutnak el az irodalmi univerzumba, hogy műveiket domináns nyelvekre, például franciára, angolra, németre fordítják. A fordítás az egyik fő eszköz, amellyel egy mű „irodalmivá” válik: „irodalmivá válásként definiálok itt minden olyan műveletet – fordítást, önfordítást, átírást, a domináns nyelven történő írást –, amellyel egy világirodalom szempontjából szegény vidékről érkező szöveg a legitim tekintélyek között irodalmiként szándékozik feltüntetni magát. Függetlenül attól, hogy milyen nyelven írták őket, ezeket a szövegeket »le kell fordítani«, azaz irodalmi bizonyítványt kell szerezniük.”⁹

Casanova víziójában az „a domináns nyelven való írás” a fordítással analóg művelet. Salman Rushdie elméleti szövegét idézve Casanova bizonyos irodal-

⁷ Lásd David DAMROSCH, „L'anglais dans le monde”, in David DAMROSCH, *La littérature mondiale*, ford. Julien JEUNETTE és Sébastien THILTGES, 237–260 (Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2023).

⁸ Pascale CASANOVA, *La République mondiale des lettres* (Paris: Seuil, 1999), 69.

⁹ Uo., 202–203.

mi művek „konstitutív önfordítását” feltételezi. Az alternatíva, amivel ezek az írók szembesülnek, hogy „kis” nyelven írnak egy művet, amely a legjobb esetben is egy „kis” nemzet irodalmi életére korlátozódik, vagy „lefordítják” (fordítani, önfordítani, közvetlenül írni stb.) egy domináns nyelvre, hogy hozzáférjenek az irodalmi léthez, miközben elhatárolják magukat nemzeti közönségüktől, ez a „fordított emberek tragédiája”.¹⁰

A világirodalom alkotói az írók és a fordítók. A több nyelven író szerzők a legjobban testesítik meg a nemzeteken át keringő irodalmakat. Gyakran fordítók, két- vagy többnyelvű az életművük, és több nemzeti irodalomhoz tartoznak egy időben. Például egy olyan szerző, mint Samuel Beckett, egyaránt része a francia és az angol irodalomnak. Ez a kettős hovatartozás vitákat vált ki az egyes irodalmak szószólói között, akik igyekeznek teljesen kisajátítani az adott szerzőt. Az olasz kritikusok például úgy gondolják, hogy Giuseppe Ungaretti költő franciára fordította a már korábban olaszul megírt szövegeit, holott gyakran fordítva volt. De maguk a több nyelven írók figyelmeztetnek bennünket: nem tudunk dönteni a többnyelvű munka nyelvi hovatartozásáról anélkül, hogy erőszakot ne kellene tennünk. Ha nehéz meghatározni ezen írások származási helyét, talán éppen azért, mert ez az irodalom Deleuze és Guattari szerint „deterritorializál”.¹¹

A kettőség Lorand Gaspar életművére is jellemző. Az irodalomtörténészek hol francia, hol magyar íróként emlegetik. Györki Erzsébet 1954-es, a *Dél-amerikai Magyarságban* megjelenő írásában magyar íróként emlegeti Gáspár Lorándot, aki Nyugaton vált férfivá:

Erdélyi magyar, aki orvos Parisban. Itt végezte az egyetemet, minden idegen kiejtéstől mentesen, tökéletesen beszél franciául. Orvos ugyan, de szememben elsősorban mindig író marad. Első karcolatai az emigráns modern szellemű katolikus folyóiratban, az *Abogy Lehetben* jelentek meg. Könyve néhány rendkívül tehetséges fametszetet is tartalmaz, melyek közül az első két felfelé emelt imádkozó kezét ábrázol, mely emberi arc körvonalait fogja át ujjaival. Az író szerényen megjegyzi, hogy mondanivalója nem tart igényt filozófiai magaslatokra. Hallgatja a csendet és hallgatja, mint sűrűsödik benne ez a csend életté. Gáspár Lóránd nagyon halkán, nagyon, élő, nagyon emberi dolgokat tud mondani: beszél életről, emberről, a magányról és a szépségről, hitről és

¹⁰ Uo., 359–422.

¹¹ Gilles DELEUZE és Félix GUATTARI, *Kafka: A kisebbségi irodalomért*, ford. KARÁCSONYI Judit (Budapest: Quadmon Kiadó, 2009), 33.

kudarcról, hatalomról és igazságról, békéről és sikerről, hitetlenségről, szeretetről és bizalomról.¹²

Ádám Péter ezzel szemben már francia költőként mutatja be Lorand Gaspart 1977-ben az *Élet és Irodalom* hasábjain: „A Tunéziában élő francia költő, műfordító az ALIF című irodalmi folyóirat társszerkesztője.”¹³ Ádám Péter első kérdése is azt sugallja, hogy francia költőnek tekinti Lorand Gaspart: „Hol helyezné el önmagát a mai francia költői irányzatok között?”¹⁴

Lorand Gaspar nem csak magyarul és franciául beszélt és írt. Marosvásárhelyen született a második világháború után, és bár magyar volt az anyanyelve, de beszélt németül és románul is. Elég korán, 6 évesen, apja kérésére megtanult franciául.¹⁵ Mivel az édesanyja részéről angolszász eredetű, az angolt is igen korán elsajátította. Amikor 1945-ben kiszabadul a németországi munkatáborból, elvégzi a francia orvosi egyetemet. Különböző franciaországi kórházakban dolgozott. Majd megszerzett egy állást Betlehemben. 16 évet élt Jeruzsálemben. Végül 1970-ben Tuniszba költözött. Izraeli tartózkodása során megtanulta a héber nyelvet és egy keveset beszélt arabul is. Amikor Patmosz szigetén tartózkodott megismertkedett a görög nyelvvel. A többnyelvűségre tetten érhető a fordításaiban is. Nem csupán Pilinszky János költészetét ismertette meg a francia olvasókkal, de fordította az angol David Herbert Richards Lawrence-t, a görög Jórgosz Szeferiszt, a német Rilkét és olaszból Paolo Cristofolini Spinoza szövegmagyarázatait.

Lorand Gaspar elhivatott frankofón. Annak ellenére, hogy eredetileg kényszerűségből sajátította el a francia nyelvet, a felszabadulás után, Párizsba költözések már tudatosan választotta a franciát költészete nyelvéül. Ebben szerepe lehetett annak, hogy a középiskolában a franciát egy költészetrajongó tanár tanította, aki megismertette vele Rimbaud és Baudelaire költészetét. Anyanyelve viszont, amelyet elhagyott, életének egyik mozgalmas, traumatikus időszakára emlékeztette. Magyarország elhagyását „vándorló évekként”¹⁶ emlegette *Önéletrajz-kísérlet* című művében, és magát igen korán nomádként

¹² GYÖRKI Erzsébet, „Két fiatal író párisi sikere”, *Délamerikai Magyarság* 26, 3664 sz. (1954): 3.

¹³ ÁDÁM Péter, „Vendégünk: Lorand Gaspar”, *Élet és Irodalom* 21, 26. sz. (1977): 6.

¹⁴ Uo.

¹⁵ „Nos, apám a többnyelvűséget mindennél fontosabbnak tartotta. Személyesen örködött felette, hogy az országban beszélt három nyelvet legalább a mindennapi használat szintjén elsajátítsam: a háromhoz aztán egy negyediket is hozzátett még elemista koromban, a franciát.” GASPAR, „Önéletrajz-kísérlet”, 168.

¹⁶ Uo., 173.

azonosította. A francia a szabadság nyelve a számára, hiszen a franciák voltak a segítségére, hogy megszabaduljon a németországi munkatáborból.

Dominique Combe szerint a nyelvváltás sokkal többet jelent, mint a hangszerváltás a zenésznél vagy az anyag-, hordozófelület-váltás a szobrásznál: „Természetesen a nyelvi kód az író anyaga: de hordoz egy »világlátást«, egy minden kultúrára jellemző referenciális rendszert, olyannyira, hogy a nyelvváltás, egy másfajta látás és gondolkodás a világról és így identitásváltás is.”¹⁷ Lorand Gaspar a nyelvváltásról így vall egy magyar interjúban:

Egy idő után gondolkodni kezdtem, s azt mondtam magamban, hogy ha már itt tanulok, s úgy döntöttem, itt fogok élni, előbb utóbb elszakadok majd a párizsi magyar közegtől, akkori barátaimtól, s a francia válik hétköznapi életem nyelvévé. Úgy éreztem, hogy nem leszek képes olyan nyelven írni, melyet nem beszélek minden nap, így érlelődött bennem szép lassan a gondolat, hogy választanom kell. Észrevettem, hogy magyarul írva nem tudom magamat franciául rendesen kifejezni, amit franciául írtam, sohasem felelt meg annak, amit akartam. Éreztem, hogy számomra lehetetlen két nyelven írni, s mivel anyanyelvemmel nagyon erős a kötődésem, abból csak úgy tudok kilépni, ha valóban szakítok vele. Nem tudom, hogy mások is érezték-e ezt, velem így történt. Mikor az elhatározás megért bennem, elköszöntem az *Ahogy lehet*-től, s egyik napról a másikra eldöntöttem, hogy ezentúl csak franciául fogok írni, s ezt a nyelvet igyekszem a lehető legjobban elmélyíteni. A folyamat, míg az elhatározásból valóban írás, az embert jó érzéssel eltöltő írás lett, legalább tíz évig tartott, s még jó pár esztendőnek kellett eltelnie ahhoz, hogy úgy érezzem, amit írok, másnak is megmutatható, ki is adható. Első kötetem, *Az anyag negyedik állapota* 1966-ban jelent meg.”¹⁸

Bár Lorand Gaspar itt a magyar nyelv elhagyásáról beszél, fordítói munkássága során, Pilinszky János verseinek az átültetések nagy hasznára volt a magyar tudása. Műfordítói státusza is sajátos, alkalmasint az egyetlen két-nyelvű költő műfordítója a magyar irodalomnak francia közegben, így „az

¹⁷ Dominique COMBE, *Poétiques francophones* (Paris: Hachette supérieure, 1995), 108.

¹⁸ MÁTYÁSSY Miklós, „A nyelv negyedik állapota: Beszélgetés Lorand Gasparral”, *Magyar Nemzet*, 1991. március 15., 16.

eminens műfordító vagy par excellence műfordító”¹⁹ minősítővel is illethetjük. Nagyon sokat tett azért, hogy Pilinszky János versei a francia olvasó számára hozzáférhetővé válhassanak. Maga Pilinszky írja egy 1976-os, Gasparnak címzett levelében: „némelyik fordítást sokkal szebbnek tartom az eredetinél – a legtöbbje viszont hibátlanul pontos.”²⁰ Fontos itt megjegyeznünk, hogy Lorand Gaspar Pilinszky költészetét csaknem mindig a csönd kérdése felől ragadta meg.²¹

Másrészt francia nyelvű lírájában maradt valami idegenség, s ezt Gaspar szerint a magyar nyelv okozza. Erről egy interjúbán így vall: „Hogy milyen a magyar nyelv hatása költészetemre? – én magam nem tudom megítélni, de francia barátaim mindig azt mondták, hogy írásmódomban, írásaim szerkezetében, képeiben van valami idegen, nem francia. Ennek tehát valahonnan máshonnan kell jönnie, s ez csak a magyar nyelv, a magyar irodalom lehet.”²² Ugyanebben az interjúbán arról is beszél, hogy a francia nyelvben szabályok vannak, s ezért nem lehet vele „bármit” megtenni. Ezzel szemben, amikor valaha magyarul írni kezdett, azt mondta: „de jó, végre kezdek furcsa dolgokat művelni a nyelvvel!”²³

A francia nyelvvel szembeni nehézségei ellenére a kortárs francia költészet valószínűleg nagy hatással volt a képzeletére és a stílusára. Az első verseskötete 1966-ban jelent meg, *Le quatrième état de la matière* (*A negyedik halmozállapot*) címmel, amelyet Apollinaire-díjjal jutalmaztak a francia kritikusok.²⁴ A díjjal Lorand Gaspar hivatalosan is francia íróvá vált, azaz „felszentelték”. Jacques Dubois szerint a felszentelés a harmadik lépés a megjelenés és felismerés után „abban a láncban, amely lehetővé teszi egy írás (vagy író) belépését a történelembe”.²⁵ Meghatározott testületekre bízzák, mint például a kritika, az akadémiák és az irodalmi díjak zsűrijei, amelyek a művet jó irodalomként ismerik el. Ilyen díjnak tekinthető az Apollinaire-díj, amely elismertség költővé tette Gaspart a francia irodalomban.

¹⁹ Szávai Dorottya nevezi így Lorand Gaspart a tanulmányában: SZÁVAI Dorottya: „A lehetetlen, mint a költészet tere: Lorand Gaspar és Pilinszky János költői tereiről”, *Partitura* 11, 1. sz. (2016) 73–88, 76, <https://doi.org/10.17846/PA.2016.11.1.73-88>.

²⁰ PILINSZKY János, *Összegyűjtött levelei*, szerk. HAFNER Zoltán (Budapest: Osiris Kiadó, 1997), 385.

²¹ SZÁVAI, „A lehetetlen...”, 79.

²² MÁTYÁSSY, „A nyelv negyedik állapota...”, 16.

²³ Uo.

²⁴ BAJOMI LÁZÁR Ervin, „Gáspár Lóránd Apollinaire-díja”, *Jelenkor* 10, 6. sz. (1967) 533–534.

²⁵ Jacques DUBOIS, *L’Institution de la littérature* (Bruxelles–Paris: Labor/Nathan, 1986), 87.

Somlyó György, a már említett *Új francia költők* című írásában a sivatag költőjeként emlegeti Gaspart: „a sivatag költője, ahogy Petőfi az Alföldé, az emberi élet valami sajátos teljességének színévé és jelképévé avatja”.²⁶ Gaspar sivatagköltészete magába foglalja folytatólagosan azon szerzők munkáit, akik korábban felidézték a sivatagot. Egy ilyen költészettel kapcsolatban joggal merül fel a kérdés, hogy folytatása, kiegészítése egy elmúlt hangnak vagy ellenkezőleg formai diszkontinuitás jellemzi, azaz idézettöredékekből építkezik. Míg az első esetben a különálló szöveg idézetei egy új fajta egységet hoznak létre, a másik esetben a töredékes polifónia jellemzi, amelynek velejárója a befejezetlenség.

Ez utóbbit idézi fel a *Sol absolu (Őstalaj)*²⁷ című kötet nyelve, amelyben keverednek a bibliai idézetek a történetírói részletekkel és az antik tudósok mondataival. Ahogy ezek a citátumok belépnek a vers terébe, poétizálódnak. Az *Őstalaj* az igazi dialogikus könyv, ahol a lírai én feltűnés nélkül, de rögeszmésen megidéz egy *te*-t (a sivatagot, a nomádot, a reggelt, egy szeretett nőt, a költeményt, a teljes másságot) és egyéb hangokat az idézetek segítségével. Lorand Gaspar nem elégedett meg csupán azzal, hogy idegen nyelven olvasott, fordított és idézett külföldi műveket, *Őstalaj* című művében az idegen szavak hangképe növeli a poétikai idegenség érzetét. Ráadásul a nyelvek sokasága, a heterolingvizmus is folyamatosan tematizálódik benne.

A „heterolingualizmus” neologizmust 1997-ben Rainier Grutman vezette be *Des langues qui résonnent (Visszhangzó nyelvek)* című könyvében. A 19. századi québeci heterolingualizmust úgy határozta meg mint „az idegen idiómák jelenléte, valamint a fő nyelv különböző (társadalmi, regionális vagy kronológiai) változatai a szövegben, bármilyen formában”.²⁸ 2014-ben Myriam Sucher a *L'Imaginaire heterolingue*-ban (*Heterolingvikus képzelet*) újra használta ezt a fogalmat, és jelezte, hogy az idegen idiómák jelenléte a szövegben nem más, mint „egy konstrukció terméke, egy színrevitel eredménye”.²⁹ Ezzel együtt újra definiálta a heterolingualizmus fogalmát is: „egy nyelv többé-kevésbé idegenként való bemutatása a másság kontinuum mentén, amelyet egy adott diskurzus (vagy szöveg) épített fel”.³⁰ A vizsgált, „egyszerre több nyelven írt”³¹

²⁶ SOMLYÓ György, „Új francia költők”, *Nagyvilág* 15, 2. sz. (1970): 214.

²⁷ Lorand GASPAR, *Sol absolu* (Paris: Gallimard, 1972).

²⁸ Rainier GRUTMAN, *Des langues qui résonnent: L'hétérolinguisme au XIXe siècle québécois* (Anjou: Fides, 1997), 37.

²⁹ Myriam SUCHET, *L'imaginaire hétérolingue: Ce que nous apprennent les textes à la croisée des langues* (Paris: Classique Garnier, 2014), 19.

³⁰ Uo.

³¹ Uo., 16.

művek nem kivételes esetek a kutató számára, sokkal inkább „nagyító tükrök, amelyek látványossá teszik a nyelvek heterogenitásának érzékelését”.³² Grutman és Suchet elemzései különösen látványos szövegekre fókuszálnak. Előbbi a 19. századi québeci,³³ az utóbbi a kortárs művek heterogén korpuszára. Suchet egyenesen azt sugallja, hogy a heterolingualizmus a kortárs irodalom alkotóeleme, és ez túlmutat az idegen nyelvek többé-kevésbé markáns jelenlétén a szövegekben.

Lorand Gaspar idegen szavai az írásjelek szempontjából is különböznek. Myriam Suchet segítségével tudjuk definiálni azt a jelenséget, amikor egy idegen nyelvű szöveg kerül egy irodalmi műbe. Myriam Suchet tizenegy lehetséges formáját határozza meg egy szövegben a nyelv „másikként”³⁴ való létrejöttének. Létezik egy olvashatósági küszöb (amelyen túl a „másik nyelvbe” való átmenet nem olvasható) és egy láthatósági küszöb (amelyen túl a „másik nyelvbe” való átmenet vizuálisan nem jelölődik) kontinuumán belül: egy egyszerűen dőlt betűvel jelölt szó relatív mássága szemben áll tehát egy olyan idióma radikális furcsaságával, amelynek még az ábécéje is ismeretlen.³⁵

Lorand Gaspard idegen szavai a nyelvi kontextusban, amelyre később látni fogunk néhány példát, megfelel a Suchet által meghatározott jelölési módok legtöbbszörének. Általánosabban fogalmazva, Gaspard szavainak lírájában való összes előfordulását az „ábécéváltás” rendszeréhez kell hasonlítani, amely az olvashatóság küszöbének átlépését jelenti, és a nyelvi idegenség legerősebb hatását hozza létre: „A nyelvi idegenség hatásának kiváltására kétségtelenül a leglátványosabb eszköz az ábécé megváltoztatása. Az olvashatóság küszöbén túl csak a másik nyelv mássága érzékelhető. Legjobb esetben is csak meg lehet nevezni, de elolvasni és megérteni nem lehet.”³⁶

Lorand Gaspar lírájában bizonyos versrészletek így inkább láthatóak, mint olvashatóak, és tipográfiájuk utánozza a régi kövek feliratát. Ezért a költemény úgy jelenik meg, mint egy faragott sírkő, amely szétbontja a szöveg linearitását. Mellesleg ezek a különös, idegen jelölők kihalt vagy archaikus nyelvekből kölcsönöznek szavakat (amelyek olyan összetett szemiotikai rendszert alkotnak, mint a hieroglifák) vagy legalábbis a modern arabból. Ez az

³² Uo.

³³ Québec olyan terület, ahol két nyelv találkozik, és a 19. század az az időszak, amikor önálló francia-kanadai irodalom jött létre, amely különösen gyümölcsöző az idegen nyelvek színrevitelének tanulmányozása szempontjából, különösen a narratív műfajok és az elbeszélés szempontjából. Lásd GRUTMAN, *Des langues qui résonnent...*, 44–51.

³⁴ Myriam SUCHET, *L'Imaginaire bétérolingue...*, 76.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo., 79.

eljárás egyaránt érinti a vers szövegét, destabilizálja az egységét és koherenciáját. Érinti a vers metatextualitását, mert a vers hol átvált filológiai kommentárba, hol korábbi szövegeket ír újra. Az egyik Lorand Gaspar-vers arabra fordítva olvasható, anélkül, hogy jelezné az eredeti franciát.³⁷

Az idegen nyelvi kódok megzavarják a vers megértését. A legtöbb esetben a versek tele vannak szórva idegen helységnevekkel is, így a költő az *Őstalaj* című kötetében felállít egy költészeti kartográfiát. Az idegen szavak használata úgy emeli ki a vers nyelvi materialitását, hogy megzavarja a kommunikációt, mivel az üzenet homályossá válik, és (a fordítás hiányában) megóvja a mű mint sivatag titkos, azaz olvashatatlan részét. Mint ahogy erről egy versében vall: „Keresek egy titkos szárnyat a nehéz és homályos lépésemnek / egy lehetséges dalt, a porba ragadt nyelvemnek.”³⁸

Annak ellenére, hogy a költői nyelv magába foglalja az összes nyelvet (amiről az *Közelítés a szóhoz* című művében beszél), a költő egyedülálló univerzális nyelvről álmodik: „Lehet, hogy a verssorokból kicsapó és kiáradó költői nyelv a nyelv és a beszéd forrásvidékére visz vissza bennünket, a kezdetekhez, ahol valami megmagyarázhatatlan szorongás lesz úrrá rajtunk.”³⁹

A költői nyelvnek áttetsző vízként való megjelenítése a folyamatosságot sugallja, a kontinuitást az élet és a költői nyelv között. A nyelv keresésének az eredete ebben az esetben nyugtalan szokatlanság („megmagyarázhatatlan szorongás”⁴⁰). Ha nem a Bábel előtti nyelvi egységről ábrándozik, akkor Lorand Gaspar, a több nyelven beszélő költő a költői nyelv jellegzetességei felől töpreng az eredeti nyelvről.

Bábel után az emberiségnek nincsen a birtokában egy univerzális nyelv, és Lorand Gaspar erre figyelmeztet azzal, hogy a polifóniát választja az *Őstalaj* című kötetben, azt sugallva, hogy a pluralitás a nyelv lényege. A jelentés megalkotásának a lényege szerint „bizalmasság az üressel / szétszórt nevek alatt”.⁴¹ A kötet versei a szó hangképét és írásképét hangsúlyozzák; az idegen helynevek rendszeresen konkrét dolgokhoz társulnak, például egy ásványhoz a versben.⁴² Így egyes kifejezések érintkezésbe lépnek az idegen nyelvvel, illetve tipográfiai csenddel/fehérrel fokozzák a kifejezés szokatlanságát.

³⁷ GASPAR, *Sol absolu...*, 133.

³⁸ Uo., 187.

³⁹ Lorand GASPAR, „Közelítés a szóhoz”, ford. SZÁNTÓ F. István, in GASPAR, *Az anyag negyedik halmazállapota*, 187–194, 194.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ GASPAR, *Sol absolu...*, 96.

⁴² Uo., 96.

Gaspar újraolvassa a teremtéstörténetet, és *Közelítés a szóhoz* (1978) című esszéjében megidézi a Bábel előtti nyelv történetét:⁴³ „Később szövegmagyarázók jöttek, és el kellett ezt magyarázni, ők pedig azt gondolták, hogy Isten megajándékozta Ádámot a dolgok természetének a tökéletes tudásával, azaz olyan képességgel, ami lehetővé tette, hogy megfelelő nevet adjon a dolgoknak. Így minden név valóságghű, minden ősi név felfedte (az erényeket, a leg-egyszerűbbtől, a legtitkosabbig) a dolgot magát, amelyet megnevezett. Egyetlen nyelv volt kezdetben, pontos és hatékony, amely felbomlott, szétszóródott a gőgös bábeli kaland után.”⁴⁴

Az ősi nyelv tehát a költői hatalom mintája: a név érintkezzen a megjelölt dologgal. Az ősi nyelv felrobbanása paradox módon egy szerencsés szükségszerűség, amely lehetővé tette a nyelv lényegének a megértését, ami rend a sokszínűségben. A sivatagi utazók, akik átkelnek a Júdeai-sivatagon, utat nyitnak a különböző keleti és nyugati kultúrák között, és lehetővé teszik az idegen nyelvek megismerését és terjesztését. A vándor alakja megigézi a költőt az *Óstalaj* című kötetben is, mert megőrzi a nyelv emlékeit. Nem meglepő, hogy Bábel mítosza úgy jelenik meg Gaspárnál, mint a nyelvek vándorlásának az illusztrációja. A több nyelvre való áttérés együtt jár a szétszóródással, a több csoportra való töredezettséggel és a vándorlással. Ellenben mondhatjuk, hogy egyetlen, ősi nyelv használata az emberiségnek erős kohéziót biztosított, és megadta a dolgok pontos megnevezésének a hatalmát. Itt Lorand Gaspar a költői nyelv egyik lényeges funkcióját ismeri fel.⁴⁵

Összességében elmondhatjuk, hogy Lorand Gaspar a „kétnyelvűség csöndje”⁴⁶ helyett választotta a francia nyelvet. A költői kifejezés nehézségeiről az alábbi módon vallott a *Közelítés a szóhoz* című írásában: „nem tudok mást nyújtani, mint néhány szót egy kegyetlen idegen nyelven, melyet az anyanyelvemnek hallok” (*„cet homme n’a rien à proposer [...] Quelques mots en*

⁴³ Lorand Gaspar nem az egyedüli több nyelvű költő, aki Bábel előtti nyelvről álmodik. A franciául író, de olasz anyanyelvű Amelia Rosselli (1930–1996), Edoardo Sanguineti (1930–2010) és Patrizia Vicinelli (1943–1991) életművében is megtaláljuk ezt a motívumot. Lásd Emilio SCIARRINO, *Le plurilinguisme en littérature: le cas italien* (Paris: Editions des archives contemporaines, 2016), 83–87.

⁴⁴ Lorand GASPAR, *Approche de la parole* (Paris: Gallimard, 1978), 84.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Szegedy-Maszák Mihály *Kétnyelvűség a huszadik századi irodalomban* című írásában Beckett több nyelven írt műveit vizsgálva jut el arra a következtetésre, hogy a kétnyelvűség csöndhöz vezethet. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, „Kétnyelvűség a huszadik századi irodalomban”, in SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Újraértelmezések*, 101–110 (Budapest: Krónika Nova Kiadó, 2000), 110.

une rude langue étrangère qu'il entend comme une langue natale").⁴⁷ Dominique Combe szerint, amikor lemondunk az anyanyelvről és elsajátítunk egy másik nyelvet, „*a nyelvváltás maga után vonja az ádami primitív nyelv helyreállításának az őrült utópiáját, amely megelőzte a bábeli zűrzavart*”.⁴⁸ Szerinte Mallarmé vágya egy „lényegi nyelv” után elvezet minket az anti-Bábelhez a nyelv önkényességével szemben. Lorand Gaspar is úgy gondolja, hogy Bábel után a nyelvi egységhez való visszatérés fontos feladat, ami elsődleges feladata lehet a költészetnek, amely vágyik egy totális, tisztább nyelvre, amely magába olvaszt minden nyelvet „arról álmodva, hogy eljut az egyetemeshez az egységben”.⁴⁹

⁴⁷ Lorand Gaspar, *Approche de la parole*, Szávai Dorottya fordításában: SZÁVAI Dorottya, *A lehetetlen, mint a költészet tere...*, 75.

⁴⁸ COMBE, *Poétiques francophones...*, 128.

⁴⁹ GASPAR, *Approche de la parole...*, 136.